

Р.С.Каренов

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті

Жұмабек Ташенев — жиырмасыншы ғасырдың Кеңесарысы

Туғанына 95 жыл толуына орай

Үлкен дарын иесі және сан қырлы тұлға, өз уақытында Жоғары Кеңес Президиумының Төрағасы, кейіннен Қазақ ССР Министрлер Кеңесінің Төрағасы болған Жұмабек Ахметұлы Ташеновтің өмірі мен қызметіне баға берілді. Қазақстанның территориалдық тұтастығын қорғаған, өзінің барлық күш-қайраты мен ұйымдастырушылық қабілетін, интеллектуалдық әлеуеті мен саяси батылдығын ел экономикасы мен мәдениеті дамуына бағыттаған еңбегі әдеби тілмен баяндалды. Ж.А.Ташеновтің бүкіл саналы ғұмырында ел үшін еткен еңбегін мәңгілік ету қажеттігі алға тартылды.

Кілтті сөздер: жарық жалған, жарық дүние, тағдыр тәлкегі, жиырмасыншы ғасырдың басы, азамат соғысы, аға ұрпақ дәстүрі, ресей отаршылары, қилы заман, патшалық Ресей, отарлық нокта, елдің мүддесі, тоталитарлық заман.

Кіріспе сөз

Кейде мына Сіз бен Біз өмір кешіп жатқан жарық жалғанды өте қысқа, қас-қағым сәттік деп аң ұрып жатамыз. Бәлкім, расы да солай шығар. Бір кісінің ғұмыры шамамен алғанда 70–80 жыл десек, әрине, ол көп уақыт емес қой. Жарық дүниеге шыр етіп келген күннен бастап, ана дүниеге қарай адымдай бастайды екенбіз-ау...

Иә, қып-қысқа ғұмыр! Соны кім қалай өткізеді? Біреулер мына жарық дүниеге ішіп-жеу үшін, күліп-ойнау үшін келгендей, тайрандап басып, тойлап өмір кешеді. Ал, енді біреулер... Кейбір жұмыр басты пенделер туралы ойласаңыз, әр түрлі ой сағымына еріп береріңіз кәдік.

Қазақ топырағында, қазақ елінде, кәдімгі қараша үйде дүниеге келіп, бүкіл әлемге атын жая өмір кешкен ардақты азаматтар аз ба? Аз емес. Тіпті кейбіреулері тағдыр тәлкегіне түсіп, өз Отанынан тепкі көріп, теперіш шексе де мойымай, елім-жерім деп еңіреп-ақ өтіпті...

Бір қызығы, еліміздің тағдыры тұлғаларға қашан да сындарлы шақта ғұмыр кешуді жазыпты. Бәлкім, олардың да тұлғалық қасиеті осы болар. Қалай болғанда да, өмірі өнеге сол жандар ұлт тарихында белгілі биіктік деңгейінде қалады. Сол биіктік ең алдымен олардың сіңірген еңбегімен өлшенеді ғой, әманда.

Тұлғалар — қашан да қым-қуыт кезеңдердің көрсеткіші. Олардың арасында өзінше оқшау, биік шың іспетті болып көрінетін бір тұлға бар. Ол халқымыздың ардақты ұлдарының бірі — Жұмабек Ахметұлы Ташенев, кезінде Қазақстанның Министрлер Кеңесінің және Жоғарғы Кеңес Президиумының төрағалығына дейін көтерілген қоғам қайраткері. Оған осынша дәрежеге жету оңайдан бола салған жоқ.

Жұмабек Ташеневтің ата-тегі

Шөбі шүйгін, жайылымы мол, өрісі кең Есілдің жағасына қоныс тепкен бұл қазақ ауылына XIX ғасырдың екінші жартысында ресей мұжықтары қоныстандырылып, байырғы Бабатай аты ұмыт қалады. Бірақ кейін сол маңайға темір жол салғанда кейбіреулердің есіне түскен болу керек, стансаға ауылдың ескі аты беріліп, Бабатай деген жер аты бүгінгі күнге жеткен. Міне, Александровка деп аталатын осы мекен — Ташеневтер әулетінің ата қонысы. Жұмекеңнің әкесі Тәшен (азан қойған аты Тәшмұхамет) мен шешесі Гүлсімнің қоныс теуіп, бала-шағаларын асырап, тұрмыс құрған жері. Тәшен би, болыс, бай болмағанмен, ел ішінде абыройлы, қадірлі кісі екен. Оның тегі Арғынға жататын Қуандық руынан тарайды. Қуандықтан Алтай, Қарпық, Есен, Қарт, Бөрші, Темеш болса, Тәшеннің арғы атасы Алтайдан өрбитін Қареке.

Қареке руының Ақбура бұтағынан алтау: Арзықұл (Әзберлі), Жанықұл, Мендікұл, Құдайқұл, Бердікұл (Бабас), Аманқұл (Аманша) [1].

Мендікұлдан — Ескене, одан — Байторы, Торпақ. Торпақтан — Нұрша, Жақсыбай, Тәшен. Тәшеннен үш ұл — Қасен, Манап, Жұмабек, екі қыз — Бидан, Сақыш болған. Қазір бұлардың бәрі өмірде жоқ. Жұмекең мен зайыбы Бәтес Ыдырысқызы Саян, Саят, Болат, Мұрат, Алма деген бес бала өсірген.

Жүмекеңнің жастық шағы

Жұмабек Ахметұлы Тәшенев 1915 жылы 20 наурызда дүниеге келген. Перзент сүйгеніне шаттығы қойнына сыймай қуанған орташа ғана күнкөрісі бар Ахмет (Тәшмұхамет), ат шаптырып, палуан күрестіріп ұлан-асыр той жасауға, қысқа жібі күрмеуге келмесе де, қой сойып, жақын ағайындарын, сыйлас адамдарын, көрші-қолаңдарын шақырып, әдемі шілдехана өткізеді. Көңілді жұрт шырқатып салған әсем сазды халық әндері жөргектегі жас нәрестені әлдилеп тербетеді. Қоңыр киіз үйдің шаңырағынан шалқып көтерілген сұлу ән жайлауға шығайын деп отырған шағын ауылдың үстімен қалықтап ұшады. Өз күнін өзі көріп, өз қызығымен өзі болып, тып-тыныш күн кешкен қазақ ауылы тіршілігінің адам көңілін жадыратар сәнді көрінісі еді бұл.

Бірақ күнді тұтылдырып, дүниенің астаң-кестеңін шығаратын, топан суды қаптататын бір сұрапыл уақыт қазақ даласына таянып келе жатқан. XX ғасырдың басында Ресейді тынымсыз сілкіндірген төңкерістер дүмпүлері қазақ жеріне сезіле бастаған. Көп ұзамай, 1917 жылы патшалық Ресейдің шаңырағын ортасына түсірген Ақпан және Қазан төңкерістері күркіреді. Азамат соғысы басталды. Бірін-бірі құртпай тынбайтын екі дүние айқасты. Шайқас өрті қазақ сахарасын түгел шарпыды. Қазақтың боз даласы, жоңғар шапқыншылығы заманындағыдай, ат тұяғының дүбіріне толды, көкшіл аспанын шаң басты. Қызылдар қуды, ақтар қашты. Екі жағы да ешкімді аямады, еш нәрсені құнды санамады. Жолында тұрғанды, алдына шыққанды таптап өтті.

Бір сөзбен айтқанда, XX ғасыр (әсіресе оның бірінші жартысы) адам өміріне үлкен сынақ болды. Аяу дегенді білмей, тарихтың тартысына, дүрбелең, аласапыран талқысына салды. Қатал сыннан өткізді. Әр түрлі мақсат, мұрат ұсынған төңкерістер адам тағдырын ойыншық етті. Талай асыл ерлер осы жолда мерт болып, батырлары сынып, өздері езіліп жолда қалып жатты.

Сынақ жолы — қашан да шынығудың жолы. Біздің сол толқындардан аман өткен ұрпағымыздың бойында өмірге деген сенім, адалдық, шыншылдық, тіршілікке тура қарай алатын ерлік бар еді. Олар қиыншылыққа қарамай, болашаққа сенді, халқына адал қызмет етуге тырысты, елін білім, өнер, прогресс жолына жетеледі. Ең бастысы — олар адам тағдырын, оның тарихтағы орнын, дүниенің сырын түсінуге жетті. Бос сөз бен әрекетсіздік, дүниеқұмарлық пен жалғандық оларға жат еді. Тарихтың терең талқысына түсіп, одан аман өткен (өте алмай қалғандары да бар) ағаларды еске алғанда бізге осындай ойлар ұялайды.

Жұмабек Тәшенев — осы топтың типтік өкілі. Ол Қазан төңкерісінің әсерімен дүркін-дүркін сілкініп жатқан дүниенің ішінде қайнап өсті. Кеңес үкіметінің тұсында мектеп, комсомол тәрбиесін көрген ол аға ұрпақ дәстүрін қабылдап сапқа тұрды. Комсомол, партия қызметтерінде болды; ғылым, саясат жолында еңбек етті. Жүмекең өткен осы жолды шолып айтпай, айыра қарасақ, оның әрқайсысында бір-бір адамның тағдыры боларлық мазмұн; тіршілік жатқанын көреміз. Оның балалық шағы — XX ғасырдың 20–30-жылдардың жоқшылық, таршылығымен тұстас келді. Өзі қатарлы ауыл балаларымен бірге интернатта тәрбиеленіп, ол қой бағып, қозы жайды, шөп шауып, егін бастырды. Өгіз-арба үстінде өсті.

Бала кезінде үлкендерден естіген әңгімелерінде қайғылы, мұңды күйлер көп еді. Бір шоқ қызыл қайың ағаштың бауырында шашырай қонған аз үйлі шағын ауылдың отырған жері — бұрынғы кең жайлаулы, мол өрісті, шүйгін шөпті, құнарлы топырақты ата қоныстың әбден тарылып-тарылып келіп, ұлтарактай болып қалған бір тақыр пұшпағы ғана екен. Ресей отаршылары қазақтарды атамекендерінен ығыстырып, олардың шұрайлы жерлерін ішкі Ресейден қоныс аударған орыс қарашекпендеріне кесіп-кесіп берген де, ежелден мал бағып күн көрген қазақ ауылдарын отынсыз, сусыз, құнарсыз қу тақырға тықсырып тастаған. Қазақ ауылының күн көрісі қиындаған. Ел күйзелген. Тіршілікке қатер төнген.

Туған жұртының басынан өткен осындай ауыр қасірет күйлерін естігенде жасөспірім баланың ет жүрегі сыздап ауыратын. Қалың ойға шомып, ұзақ үнсіз түйіліп қалатын. Іштей әлде неге бекінгендей болатын. Ел шері жасөспірім жеткіншектің жанын ауыртып қана қоймады, оны ширатып, шынықтыра берді, ерте есейте берді.

Өзінің тарихында талай қилы заманды басынан кешкен, әсіресе темір тырнақты, қанды көзді, екі басты ашқарақ самұрық таңбалы патшалық Ресейдің отарлық ноктасы тұншықтырып қылқындырған қазақ елі, Қазан төңкерісі орнатқан Кеңес өкіметінен көп жақсылық дәметкен. Үміттенген. Сенген. Қазан төңкерісі жеңісінің нәтижесінде қазақ елінің әлеуметтік өмірінде, тұрмысында, оқу-ағарту және мәдениет салаларында жақсы көктеп гүлдеген, халықты қуантқан жемістер болды. Бұл — рас. Жоққа шығаруға болмайды. Бірақ сонымен қатар Кеңес дәуірінде халқымыздың басынан ауыр

трагедиялар өткенін, бұл трагедиялар қазақ елінің өткен замандарда көрген қасіреттерінен де ашы екенін жасыра алмаймыз. Өйткені бұл — тарихтың шындығы.

Ұлтымыздың өткен тарихын тек қаралап, ата-бабаларымыздың дәстүрлерін аяқпен теуіп, ұлттық салттарды мансұқтап, адамның ой-сана, ерік бостандығын бұғаулаған кеңестік жаңа тәртіп пен жаңа заң халықты қатты шошытқан. Қазақстанда жаппай ұжымшар ұйымдастыру науқаны жүргізілген. 1928–1930 жылдары қазақ ауылындағы көп-көп қиянаттарды жасөспірім бала кезінде Жұмабек Ахметұлы өз көзімен көрді.

Сол жылдарда ел басқарудың тізгінін қолға ұстаған «ұр тоқпақ» бастықтардың қазақ ауылдарына көрсетпеген қоқайы жоқ. Кәсіби шаруашылығының ыңғайына қарай оқшау-оқшау отырған ұсақ ауылдарды орнықты қонысынан көшіріп, бір ұжымшарға зорлап біріктірді. «Кәллектіпке» жинаймыз деп, шаруалардың азын-аулық малын, арба, соқа, ат, тырма сияқты құрал-саймандарын қолдарынан сыпырып алды. Ауылға жоғары жақтан күн құрғатпай сартылдап келіп жатқан әулекі белсенділер пәле қуып, ел ішінен жау іздеп, жұрттың зәресін алды. Талай адамға «бай — кулак» деп, «тап жауы» деп, жала жауып ұстатты, қаматты, «ит жеккенге» жер аудартты.

Ауылға жасалған қысым күннен күнге үдей берді. Алым-салық ұлғайды. Шаруалардың күнделікті қорек етіп отырған азғантай астықтары тартып алынды. Астығы жоқ үйлерге тінту жүргізілді. Ақ жұт болып, тігерге тұяқ қалмай, мал біткен де қырылды. Қазақ ауылдарында ашаршылық басталды. Ел басына ауыр апат келді.

«Қарағым, біз Құдайдың салғанын көрерміз. Ең болмаса сен өлмес қамыңды ойла. Бірдеңе қылып қалаға жет. Сол жақтан қорек табарсың», — дейді әкесі Ахмет, жасөспірім баласына осы демеу сөзінен басқа көрсетер көмегі болмай, амалы таусылған соң.

Сонымен, отызыншы жылдардың басында Жұмабек туған үйдің табалдырығын аттап, ел кезіп кетеді. Көп қиыншылық көріп, Қызылжар қаласына жетеді. Жасөспірім баланың бұрын көрмеген, аяғы баспаған жерге, ауылдан жырақтағы бейтаныс қалаға тәуекелге бел буып аттанғаны жүректегі отты, бойдағы қайрат-жігерді танытса керек. Көкірегіндегі келешекте лаулап жанатұғын үміт шоғы оны алға жетелейді.

Ауылдағы бастауыш мектепте хат таныған сауаты бар бала өзі тырысып қарекет жасап және бір жанашыр адамның ақылымен, қаладағы бір оқуға кіруге талаптанады. Бар күшін салып жақсы оқиды. Уақыт тез зымырап өте шығады.

Сол бір кезеңде оқушы жастарды шұғыл жұмысқа тартудың басты себебі ел ішінде қуғын-сүргін күшейіп, жауапты қызметкерлер жаппай тұтқындалып, іс басында тіпті адам қалмаған үрейлі күндердің зобалаңына байланысты еді. Шын болат майыспайды. Иуіңе көнбейді, шарт сынады. Заман жаманды илемек. 30-шы жылдардың жігерлі, жалынды жастары ел өмірінің қай саласында болмасын, қажырлы еңбек етті. Қиыншылыққа да, жоқшылыққа да төзді.

*Жұмабек Тәшенев өмірін халықтың мүддесін
орындауға арнаған кемеңгер азамат ретінде*

Жүмекең жұмыс таңдаған адам емес. Ол мемлекет қай жерде пайдалы іс істей алады деп шешсе, сол жерге барды. Бәрін де абыроймен атқарды. Мінсіз қызмет істеді. Бұл еңбек бағаланбай кетпеді. Біртіндеп өсіп, дәрежесі көтеріле берді.

Жүмекең еңбек жолын 1933 жылы бастады. 1934–1942 жылдары аудандық атқару комитетінде хатшы, Солтүстік Қазақстан облысының Совет және Полудин аудандарының жер бөлімдерінің басшысы қызметтерін атқарды. 1942–1943 жылдары Солтүстік Қазақстан облысында облыстық жер бөлімінің орынбасары. 1943–1947 жылдары Солтүстік Қазақстан облысында облыстық мал шаруашылық бөлімін басқарды. 1947 жылдан 1948 жылдың желтоқсанына дейін Солтүстік Қазақстан облыстық атқару комитетінің бастығының бірінші орынбасары болып қызмет атқарды. 1948 жылдың желтоқсанынан 1952 жылдың қаңтарына дейін Солтүстік облыстық атқару комитетінің төрағасы болып жұмыс істеді. Ақмола құрылыс техникумын, КОКП ОК жанындағы Жоғары партия мектебін бітірді.

Міне, қарапайым азамат өсіп-өркендей келе осынша деңгейге көтерілді. Және осы уақыттарда шаруашылық-экономикалық мәселелері қаралғанда, оларды талқылау, қорыту кездерінде, өзгелермен салыстырғанда Жүмекеңнің шоқтығының биік екендігі байқалып отырды.

КСРО халық шаруашылығының ажырамас бір бөлігі ретінде Қазақстан экономикасы да соғыс жылдарында әскери жағдайға, соғыстан кейін бейбіт өмірге икемделді. Экономиканы бейбітшілік жағдайға бейімдеп қайта құру еңбекшілердің қоғамдық-саяси белсенділігі жағдайында жүргізілді.

1946 жылы 24 шілдеде Қазақстанның 1946–1950 жж. соғыстан кейінгі халық шаруашылығын қалпына келтіруге арналған бесжылдық жоспары қабылданды.

Жағдай жеңіл емес еді. Соғыстан кейінгі ауыр кезең. Шаруашылықтарда ешқандай техника жоқ, барлық жұмыс түрлері қолмен атқарылады. Адам күші де жетіспейді. Соғыс жылдарында үлкен ауыр салмақ қарттар мен әйелдердің және бұғанасы қатпаған жасөспірім балалардың арқасына түскен. Олардың да иіндерін ауыр жүктен босатып, бойларын жаздыру керек. Осылардың барлығы Жүмекеңнің көңілін керемет қобалжытты. Ол үйде тыныш ұйықтай алмады, жанына тыным іздемеді. Бұл жылдары Жұмабек Ахметұлы жарқын мінезінің арқасында облыстық партия және кеңес мекемелерінің қызметкерлерінің көпшілігінің сый-сияпатына бөленді, ел ағасы дәрежесіне көтерілді.

1952–1955 жылдары Жұмабек Тәшенев Ақтөбе облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы қызметін атқарды. Ол табиғатынан зерек, сергек, алғыр Солтүстік Қазақстан, әсіресе Ақтөбе облысының басшысы болған шақтарда еңбекшілердің күнкөріс қарекеттеріне, ой-өрістеріне, ұлттық сана-сезім мен дәстүрге ерекше мән берді. Қазақстандықтардың бірлігін нығайту негізінде ұланғайыр өлкенің байлығын республика игілігіне кеңінен пайдалануға, осы жасампаздық істерге қазақ қыздары мен ұлдарының кеңінен қатысып, білім, мәдениетті игеруіне жағдай жасалуына қатты көңіл бөлді. Қиын да күрделі, сын мен талапқа толы талай мәселелерді шешті. Өндіріс алыптарын дамытуға, жұмысшы табын жергілікті қазақ жастары есебінен толықтыруға, әсіресе соғыс жылдарында азып-тозып кеткен тұрғын үй құрылыстарын салуға халықты жұмылдыра білді. Жеңіс жолына бәрін құрбан еткен қарапайым халық ғажап шыдамдылық, төзімділік көрсетті. Соғыс аяқталған соң бірнеше жыл бойы ауыл тұрғындарының көбі жер кепеде күнелтті. Отбасыларды жайлы баспанамен қамтамасыз ету жұмыстарын Жүмекең қауырт жүргізді. Сан мың адам жаңа қоныс қуанышына бөленді. Бұл қызмет кейін Қазақстан Республикасының ірі қоғам қайраткері дәрежесіне көтерілген Жұмабек Ахметұлының қоғамдық және мемлекеттік қызметіндегі үлкен еңбек жолының бір баспалдағы еді.

Бұдан кейінгі қызмет сатыларына көз жіберелік: 1955–1960 жылдары Қазақстан ССР Жоғарғы Кеңесі Президиумының Төрағасы, 1960 жылы Қазақстан ССР Министрлер Кеңесінің Төрағасы қызметтерін атқарды. Ленин, Еңбек Қызыл Ту, «Құрмет белгісі» ордендерімен марапатталды.

1956–1961 жылдары КОКП ОК мүшелігіне кандидат және төртінші сайланған КСРО Жоғарғы Кеңесінің депутаты, төртінші, бесінші сайланған Қазақ ССР Жоғарғы Кеңесінің депутаты, 1949–1961 жылдары Қазақстан КП ОК мүшесі, 1955–1961 жылдары ол Президиум мүшесі болды.

*Жұмабек Тәшеневтің қоғамдық-мемлекеттік қызметінің
ең биік дәрежеде мойындалып, танылған мезгілі*

Жүмекеңнің қоғамдық-мемлекеттік қызметінің ең биік дәрежеде мойындалып, танылған мезгілі — оның республикамыздың басшылығына келіп, әуелі Қазақ ССР Жоғарғы Кеңесі Президиумының Төрағасы, одан кейінде Министрлер Кеңесінің Төрағасы болып істеген кезі.

Сол кездегі Одақ құрамындағы ұланғайыр аумақты алып жатқан алып республиканы басқару үлкен шеберлікті қажет ететін. Сол қасиет әрдайым Жүмекеңнің бойынан табылып отырды. Ол қызмет атқарған кезеңде оның осынау қасиетінің көкжиегі кеңейе түсіп, үнемі жетіліп, ұшталумен болды. Алуан ұлттың өкілдері жиналған, «тәрбие алаңына» айналған қазақ жері басқару тетігінде де өзіндік ерекшеліктерді талап ететін. Шаруашылықтағы сан қырлылық, әкімшіліктегі абырой, өндірістегі зор жауапкершілік әрқайсысының бір-бір пұшпағында біршама лауазымды замандастарымыз отырса да, осының барлығы жинақтала келе үкімет басшысына жүктелетіні мәлім. Оның үстіне «алдың — жалын, артың — мұз», өз елің мен жерінің ерекшеліктерін орталықтағы басшыларға батыл өткізе білу санаулы жандардың ғана қолынан келсе, соның бірі Жұмабек Тәшенев болды.

Үлкен Одақтың қарауында отырып, өз бетімен жұмыс істеу ол кезде өте қиын болды. Соған қарамастан, Жұмабек ағамыздың жоғарының жетегінде кетпей, бар күш-қуатын республиканы көтеруге жұмсағанына, халқына үлкен еңбек сіңіргеніне ел-жұрт ризашылығын білдірді. Бұл жылдары Жүмекең:

– Алматыда Абай даңғылы болуын, сол кең көше басына Абайға ескерткіш орнатылуын ұсынған, қадағалап іске асырған. Мәскеудегі тізгін-шылбыр иелерін илкірту үшін Тбилисиде Руставели, Ташкентте Науаи, Мәскеуде Максим Горький даңғылы барын көлденең тартқан;

– Қазақстан Компартиясының бірінші басшысы Жұмабай Шаяхметовтің тұсында қолға алынған, бірақ жеріне жеткізілмеген елеулі мәселені — Медеу шатқалында мұз айдынын жасауды тиянақтату

үшін үлкен әріптесі — КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының Төрағасы К.Ворошиловты қонаққа шақырып, шатқалды көрсетіп, қызықтырып, ойын нық дәлелдеп, құрылысқа қажетті қаржыны алған;

– кеңестік қоғамның саяси өмірінде 50-жылдардың екінші жартысында едәуір өзгерістер болғаны мәлім. КОКП-нің XX съезі жеке адамға табынушылықты әшкерелеп, әлеуметтік-экономикалық дамудағы барлық сәтсіздіктер әрі жүйенің қателіктері, асыра сілтеушіліктері лениндік қағидаларды бұрмалаудың нәтижесінде болды деп жарияланды. Сөйтіп партия қоғам өмірінде болған ауыр оқиғаларға жауап бермейтін болып шықты. Билік жүйесі қуғын-сүргін тәсілінен бастартқанымен де әкімшілік-бұйрықтық қағидалар сол күйінде сақталып қалды. Кеңестердің, кәсіподақтардың, жастар ұйымдарының, еңбекшілердің құқықтары шектеле бастады. Саяси жүйенің еркіндік алуы аз ғана уақыт өткен соң осылайша қалпына түсе бастады. Дегенмен, осы съезден кейін сталиндік саяси қуғын-сүргін құрбандарын, әділетсіз жазаға ұшырағандарды ақтау шаралары ішінара жүргізілді. Жұмекең осы әйгілі «халық жауы» науқанында жазықсыз жазаланып қазаға ұшыраған арыстарымызды ақтау, кейінде қуғынға ұшырап түрмеде жатқан, айдауда жүрген қайраткерлерімізді бостандыққа шығару мәселелерімен шұғылданатын (КОКП XX құрылтайының шешімдеріне сай) республикалық комиссияны басқарып, игілікті қыруар жұмыс атқарған;

– Мәскеуде Қазақстан өнері мен әдебиетінің екінші онкүндігін 1958 жылы жан-жақты жақсы дайындықпен өткізуге күш салған. Онкүндік нәтижесінде айтулы тарландарымыздың ең жоғары атақпен марапатталуына, үлкен құрмет-қошамет көруіне, бес әртісімізге «КСРО халық әртісі» атағы берілуіне себепші болған;

– ҚКП Орталық Комитетіндегі қайсыбір «сақ-қырағылар» Бауыржан Момышұлының «За нами Москва» кітабінің жарық көруіне қарсы болса да, Жұмекең орынсыз қарсылықты жеңіп, кітапті басып шығартқан;

– Алматының дәл ортасында К.Маркс көшесінде салынған 120 пәтерлік үйді қазақ әдебиеті мен өнерінің қайраткерлеріне бергізген;

– Мұхтар Әуезовтің «Абай» романын Лениндік сыйлыққа ұсынуға жолбасшы болған;

– Нұрмолда Алдабергеновке Социалистік Еңбек Ерінің үшінші Алтын жұлдызын, Бауыржан Момышұлы мен Рахымжан Қошқарбаевқа Кеңес Одағының Батыры атағын алып беруге әрекет жасаған, бірақ хрущевшілдердің, маршал И.Коневтің қарсылықтарына тап болған;

– республика тіршілігінің қай саласында болсын қазақтың білімдар, жас кадрларын өсіруді бірінші кезектегі міндеті санап, орындап отырған. Министрлер Кеңесіне Төраға болысымен аппаратына 12 қазақты алған;

– ҚКП Орталық Комитетінде қазақ газеттерін аудармаға айналдыру туралы зымыяндық мәжіліс өткізілгенде ашынып қарсы сөйлеген;

– Мағжан Жұмабаевтың жесіріне пәтер бергізген;

– Тоңмойындар мен безбүйректерден жәбір көріп алдына келген адамдарға дереу көмек көрсеткен. Жылы сөзімен де, нақты ісімен де баураған [2].

Сонымен, Жұмабек Тәшенев осындай алқымы кең, дүниеге көзқарасы салалы, білім мен тәжірибеге жүгіне білетін, алғыр мемлекет қайраткері екенін көрсете білді.

Жұмабек Тәшенев елінің бірлігін, жерінің тұтастығын қорғап, әділдікті ту еткен азамат ретінде

Кезінде Алаш арыстары мынадай алты мәселені ұлттың ұстанымы еткені белгілі: бірінші, «Бай, кедей, орта деген секілді таптық бөлінушілік болмасын»; екінші, «Жерді сатуға мүлде болмайды» (әйгілі ұлт көсемі Ә.Бөкейханның «Қазақ жерінің әрбір түйір тасы қазақтың өңіріне түйме болып қадалуы керек» дегені осыған дәлел); үшінші, «Жердің асты мен үстіндегі байлық қазақтың төл меншігі ретінде саналады»; төртінші, «Бір тоқтының жүнінен бір жапырақ бұл тоқылатын болса, ол ең алдымен қазақтың үстінен табылуы қажет»; бесінші, «Қазақ тілі мемлекеттік тіл болсын»; алтыншы, «Мемлекет құруда ұлттық салт-дәстүрді сақтай отырып, дамыған Жапония елінің тәжірибесі қолданылсын».

Бұл алты ұстанымның ең негізгісі, ең маңыздысы жер еді. Дүниеге келіп, дүниеден кететін алтын бесігіміз Жер-ана. Қазақ жері ұлтарактай жер емес-ті, бабалардың білек күші, найзасының ұшымен қорғалған ұланғайыр байтақ өлке еді. Шұрқырап жылқысы өріп, ақтылы қойы жайылған берекелі мекен болған жер еді [3].

Қазақтың осы ұланғайыр киелі жерін талан-тараждан қорғап қалу мыңның бірі Ж.Тәшеневтің маңдайына ғана жазылды. Алаш арыстары сияқты Жұмекең де мемлекеттің тұтастығын ойлады. Сол жолда күресіп өтті. Солтүстіктегі бес облысты, Оңтүстік Қазақстанның бес бірдей ауданын, «майлы

кия» Маңғыстау түбегін жат жұртқа бермеу жолында арпалысты, айқасты. Ол кеңестік саяси жүйенің билеп төстеушілерінен жасқанбаған, көңіліне түйген ойларын тура айта білген нар тұлға еді.

Бүгінгі күнде біздің білетініміз, алып елдің басшысы Никита Хрущев 1954 жылдан бастап Қазақстанның оңтүстік аудандарын бөлшектеуге кірісіп кетті. Тамыз айының аяқ кезінде Қазақстан Орталық партия Комитетіне КОКП Орталық Комитетінен Шымкент облысының Бостандық ауданын түгелімен Өзбекстанға беру жөнінде ұсыныс жасандар деген хабар түсті. Бұл ауданды Өзбекстанға беруге болмайды деп қарсылық білдіріп, Министрлер Кеңесінің орынбасары М.Бейсебаев қол қойған хат осы күні Қазақстан республикалық архивінен табылды.

Бұдан кейін де Бостандық ауданын Өзбекстанға беруге қарсылық білдірген хаттар Орталық мемлекеттік мұрағатта сақтаулы жатыпты. Осы мәселені анықтап, зерттей түсу үшін комиссия құрылды. Оның құрамында Ж.Тәшенев, М.Бейсебаев, С.Дәуленов, Х.Арыстанбеков, А.Морозов, В.Гогосов, В.Шереметьев болды. Комиссияның төрағасы болып Ж.Тәшенев бекітіледі. Комиссия мынандай шешімге келеді:

«Қазақстанның Орталық партия Комитетінің Бірінші Хатшысы Брежнев Л.И. жолдасқа.

Қазақстан Орталық партия Комитетінің тапсыруы бойынша арнайы құрылған комиссия... Бостандық ауданына барып, жергілікті аудан адамдарымен сұхбаттасып, жергілікті жағдайды жете зерттеп, Қазақстан Орталық партия Комитетіне арнайы хат түсірді.

Бостандық ауданының жері... мал өсіруге мәні зор екендігін, құрылыс материалдарын өндіруге, су-энергетикалық қорларының молдығын... қорғасын, көмір және машина жасайтын өндірістердің жұмыскерлері демалатын санаторийлар ұйымдастыруға қолайлы екендігін ескеріп, бұл ауданды Өзбекстанға беруді өте тиімсіз деп санаймыз.

...Оңтүстік облысының Бостандық ауданын Өзбек ССР-іне беру жөніндегі Өзбек ССР-і Өкіметінің сұрауын комиссия негізсіз деп есептейді... (Қол қойған комиссия мүшелері: Ж.Тәшенев, М.Бейсебаев, С.Дәуленов, Х.Арыстанбеков, А.Морозов, В.Гогосов, В.Шереметьев, 1 маусым 1955 жыл)».

Комиссияның қорытындысы Қазақстан Орталық партия комитетінің бюросында арнайы қаралды. Онда мынандай шешім қабылданды: «... 1955 жылдың маусымы... Қазақстан Орталық партия комитетінің бюросы қаулы етеді:

1. ...Бостандық ауданының жерінің мәнін жоғары бағалай келіп, Орталық партия Комитетінің бюросы Ж.Тәшенев басқарған арнайы комиссияның қорытындысымен келісті. Бостандық ауданын Өзбекстанға бермеу жөнінде қаулы қабылдады».

Бірақ Қазақстан Республикасы басшы адамдарының қарсылығына қарамастан, 1956 жылы 13 ақпанда КСРО Жоғарғы Кеңесінің Президиумы Қазақ ССР және Өзбек ССР аралығындағы шекараларды өзгертулер туралы деген Жарлығымен Өзбекстанға Оңтүстік Қазақстан облысының Бостандық ауданын берді. Аудан құрамындағы 16 колхоз, Бостандық және Оңтүстік машина-трактор стансалары, консерві, мрамор зауыттары, Ақтас рудобасқармасы, Шыршық лесхозы сияқты кәсіпорындар мен 51 мектеп, 24 мәдени-ағарту, 32 емдеу-профилактикалық мекеме, т.б. жоғарыда аталған мекемелер де, оларда қызмет ететін адамдар да, бүкіл аудан жері Өзбекстанға толығымен өтті [4].

Бұл аз болса, тағы да Қазақстанның екі ауданы, ең шұрайлы 3663 мың гектар жерлері біраз уақыттан соң Өзбекстанға халықтың келісімінсіз берілді. Сонымен, мәскеуліктерді өз пайдасы үшін жақсы пайдалана білген Өзбекстан басшыларының жолы болды. Сол кезде олар оңай олжаға ие бола қалды. Мәскеуліктер қазақ халқының жан айқайын естімеді. Ата-бабадан қалған кең-байтақ Қазақ жерін жанымен қорғап, сол үшін барлық игілігінен айырылған Жұмабек Тәшеневтің айтқанын тыңдамады, ұсынысын елемеді.

Әрине, ойын бүкпейтін, қандай мәселе болмасын оның принципті түрде дұрыс шешілуіне мұрындық болып жүрген Жүмекеңнің өмір жолы тақтайдай тұзу бола қоюы қиын еді. Бодан елдің басшыларының дәрменсіздігіне, не айтса соған бас шұлғып, «күп болады», «мақұл» деп жүре беретіндігіне әбден еттері үйренген отаршыларға Жүмекең жақпады. Жағуы мүмкін де емес еді.

Мысалы, 1960 жылы Семей облысында қыс қатты болып, жемшөп таусылып, мал шығыны бола бастады. Осы кезде Ж.Тәшенев өзінің шешімімен мемлекеттік сақтандыру қорындағы астықты малға бергізді. «Мәскеудің құзырындағы қордан рұқсатсыз астық алдың» деп айыптаған А.Н.Косыгин Қонаевқа телефон соғып, республиканың үкімет басшысын КСРО Министрлер Кеңесі мәжілісінде жауапқа тартатынын айтады. Димекеңнің «бұл мәселені өзімізде қарайық, астық мал басын аман алып қалу үшін жұмсалды ғой» деген тілегіне құлақ аспай, Тәшеневке сөгіс береді.

КСРО Қаржы министрі Б.Ф.Гарбузов мінезі жеңіл, аумалы-төкпелі, айтқан сөзінің бәтуасы аз кісі болатын. Бірде Жұмабек Ахметұлы келесі жылдың бюджеті туралы сөйлесуге барса, анау

орындығында шалқая жатып: «Үнемі сұрайсыңдар, ақша жоқ» деп жөнімен сөйлеспепті. Сонда Жұмекең: «Албанияның Премьер-министрі Мехмет Шеху келсе, далаға жүгіріп шығып, есік алдында қарсы алар едің, ал Албаниядан он есе үлкен Қазақстанның Премьер-министрімен неге дұрыс сөйлеспейсің?» — депті. Сөзден ұтылған, әуелден су жүрек Гарбузов тез өзгеріп, кешірім сұрап, қойған мәселелерін нақтылап шешіп беріпті.

Үкімет мәжілісінде келесі жылдың халық шаруашылық жоспары қаралып жатқанда, мінбеге көтерілген Тың өлкелік атқару комитеті төрағасының бірінші орынбасары Козлов: «Жұмабек Ахметұлы! Біз сіздерден ештеңе сұрамаймыз, тек Мәскеудің бергеніне тимесеңдер болғаны» деп көкиді. Мұндай жүгенсіздікті жаны сүймейтін Жұмекең Козловты тоқтатып қойып: «Тың өлкесі Қазақстанның құрамында, ал Қазақстанды оның Орталық партия Комитеті мен Үкіметі басқарады. Сіз сол партияның мүшесісіз. Мынандай қыңыр мінезбен істі қоймайтын болсаңыз партиядан шығарып, орныңнан аламыз. Содан кейін баратын жеріңе барып, айтатын арызыңды айта бер» депті. Бұрын КОКП Орталық Комитетінде бөлім меңгерушісі қызметін атқарған ол мына сөзді естігенде зәресі ұшып: «Сіз мені кешіріңіз, мені қате түсіндіңіз» деп мәймөңкелесін келіп. Залда отырғандар «батырдың» әуелі дәрекі сөзін естіп, артынан жалынып, кешірім сұрағанын көріп, «көп тасығанға бір тосқын бар» екеніне көзі жеткендей болған [5].

Сол уақыттағы Тың өлкелік партия Комитетінің Бірінші Хатшысы Т.И.Соколовтың: «Қазақ халық емес, оларды немістермен будандастыру керек» деген сандырағын өзімізге айтқызу үшін қазақтың ішінен шыққан кейбір босбелбеу зиялысымақтарымызды сарнатып, оны іс жүзіне де асыра бастағанын, және Т.И.Соколов, Н.С.Хрущевпен ақылдаса отырып, Қазақстанның Солтүстік өңіріндегі бес облысымызды Ресей Федерациясының құрамына қосу керек деген сөздерін естіген Жұмабек Ахметұлы Т.Соколовқа: «Қазақстанға бағынбауды аңсасаң, 24 сағаттың ішінде табаныңды жалтырат, құры! Тың өлкесі Ресейге берілмейді, айтар жеріңе айта бар!» — депті.

Тағы бір мысал. «Өткен жылдардағы басшылар ішінен ерекше кімді бөліп айтар едіңіз?» — деген тілші сұрағына академик, кезінде еліміздің Ғылым академиясын басқарған, Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты, Халық қаһарманы Шапық Шөкин: «Жұмабек Тәшеневті. Қазақстанның тағдыры үшін өзінің кең пейілін жоғары жауапкершілікпен ғажап ұштастырған жан. Республиканың ғылым мен мәдениетінде болып жатқандардың бәрі оның нәзік жүрегіне әсер етуші еді», — депті.

Қазақтың классик жазушысы Ғабит Мүсіреповтің: «Біз ЦК емеспіз, біреуді бір орыннан алып, бір орынға қоя алмаймыз. Жазушы деген халық кісіні мақтағанда өз жүрегінен орын береді. Менің жүрегімнің төрінен орын алатын, менің ер інім, еркек інім Жұмабектің қадамы құтты болсын», — деген бір кездегі жүрекжарды тілегі бүгіндері де әр қазақтың көңіліне қонымды сөз болып тұрғанын уақыт көрсетіп отыр. Өйткені елінің бірлігін, жерінің тұтастығын қорғап, әділдікті ту еткен Жұмабек Тәшенев сынды азаматымыз халықтың жүрегінен мәңгі орын алды деп ашық айтатын заманға жеттік.

Тың трагедиясы

XX ғасырдың 50-ші жылдарының басында тың игеру деген желеумен қазақ жеріне түрмеде отырғандарды уақытынан бұрын босатып әкеліп, оңай ақша тапқысы келгендерді сендей соғылыстырып, аз уақыттың ішінде 1,5 миллиондай адамдар қазақ даласына қарай қаңбақша айдалды. Орталықтың неше түрлі халықтарды, ұлыстарды елімізге қойша тоғытып, мидай араластырып жіберулерінің кесірінен, басқа ұлтпен некелесіп тамырын солдырған, ұлтының мәдениетінен жүрдай, ділін, тілін білмейтін, тек төлқұжатында ғана қазақ деп жазылатындар пайда болды. Содан ұлтымыздың мәйегі — қыздарымыздың намысы өліп, көрінгеннің қолтығында оп-оңай кете беретіндей халге жеттік.

Дәл осы кезде Никита Сергеевич Хрущевтің тасы жерге түспей аспанға ұшып, ақ дегені алғыс, қара дегені қарғыс болып жатқан мезгіл-тін. Оның ұсынысымен тың игеру деген желеумен Қазақстанның солтүстік аймағындағы астықты облыстарының басын қосып, Орталық Тың өлкесі (орысша «Целинный край») деген аймақ құрылды. Бұл қазақ халқының ризашылығымен тумаған жағдай еді. Аймақ бес облысқа бөлінді: Көкшетау облысы (орталығы — Көкшетау), Қостанай облысы (орталығы — Қостанай), Павлодар облысы (орталығы — Павлодар), Солтүстік Қазақстан облысы (орталығы — Петропавл), Целиноград облысы (орталығы — Целиноград). Аймақтың орталығы — Целиноград қаласы. Жағдай солай болған соң 1961 жылы Ақмоланың аты Целиноград болып өзгерді (қазіргі Астана қаласы).

Қазақстанның Коммунистік партиясы Өлкелік Комитетінің Бірінші Хатшылары Соколов Тихон Иванович, одан кейін Коломиец Федор Степанович дегендер болды. 1965 жылдың 16 қазанында Н.С.Хрущев биліктен айырылған соң, Тың өлкесі (Целинный край) тарайды [6].

Өлкелік Комитетінің Бірінші Хатшылары Қазақстанның басшы орындарына бағынғысы келмей, жерлерді игере бастағаннан төрт-бес жыл өтер-өтпестен тікелей Орталыққа (Мәскеуге), болмаса РСФСР-ға бағынуды арман етіп, КОКП Орталық Комитетінің алдына қайта-қайта арнайы мәселе қойды. Олар тыным таппады. Никита Хрущев те Тың өлкесін бүтіндей РСФСР-ға бағындырудың неше түрлі амалын іздеп, Саяси бюроға қайта-қайта ұсыныс жасап бақты.

Тың өлкесі жайында Жұмабек Ахметұлының өз аузынан естіген естелікті профессор Мұқаш Елеусізов былай суреттейді: «Тың өлкесін құрудағы Мәскеудің негізгі мақсаты, — деп бастады әңгімесін Жүмекең, — біраздан кейін сол өлкеге қарайтын бес облысты РСФСР-дың қарамағына ауыстыру саясаты болатын. 1960 жылдың күзінде Н.С.Хрущевтің қатысуымен Ақмола қаласында өлкелік партия, совет және шаруашылық қызметкерлерінің үлкен жиналысы болды. Өлкенің қазіргі жағдайы әрі келешегі туралы мәселелер қаралды.

Жиналыстың бірінші күні аяқталғаннан кейін кешкі сағат он кезінде менің бөлмеме Д.А.Қонаев (сол кездегі Қазақстан Компартиясының 1-ші хатшысы) телефон шалып, Н.С.Хрущевтің шақырып жатқанын айтты. Бұрын кездескенімде жылы шырай көрсететін мәскеулік бастық жүзінен бұл жолы қатаңдық байқалды.

Сөзін бастағаннан-ақ «Советтер Одағындағы ұлт республикаларының жан-жақты дәрежеге жетуінің негізгі себебі, ол Совет үкіметі мен Ұлы партиямыздың көрегендік саясаты арқасында екендігін көпшілік білсе де, әлі күнге дейін соған дұрыс мән бермейтіндер де жоқ емес деп сөзін бір түйді. Соңғы кезде Саяси бюро мәжілісінде Қазақстанның саяси-экономикалық мәселелері сөз болғанда, бұл республиканың алға дамуына кедергі келтіріп отырған түрлі себептер бар екендігі айтылып отырады. Солардың ең бастысы республиканы басқарып отырған кадрлардың қазіргі талапқа сай келмей отырғандығы және өзге республикаларға қарағанда жер аумағының өте кеңдігі, ал өндіріс салаларының өте көптігі дер едім, — деп тағы түйді. Ал, енді осы жағдайларды ескере келіп, Саяси бюродағы келісім бойынша осы кедергіні тез арада шешпейінше республика алға жылжи алмайды. Кадр мәселесін кейінірек қарауға тиістіміз, қазіргі кезектегі және жедел шешетін мәселе — ол республиканың жер көлемі жайында болып отыр. Жолдас Қонаевпен және облыс басшыларымен пікір алысқанбыз. Бұл пікірімізді олар негізінен қолдады. Жұмабек Ахметович, енді сіздің пікіріңізді білгім келіп шақырып отырмын», — деді.

— Мәймөңкені білмейтін басым, — деді Жүмекең, — Никита Сергеевич, бұл мәселенің шешілуі былай тұрсын, тіпті күн тәртібіне қойылуының өзіне қарсымын дедім. Менің сөзімді естісімен-ақ бастықтың беті қызарып, көзі аларып, тұтығып, маған жалтақ-жалтақ қарап тұрып қалды. Сәлден кейін:

— Саяси бюроның келісіміне қарсы шығатын сен өзің кімсің, біз саған сенім білдіріп республиканың үкімет басшысына дейін көтердік, ал сенің айтып отырғаның мынау. Әрі-берідесін бұл мәселені сендерсіз-ақ шешеміз, Совет елі бір мемлекет, қай жерді қай республиканың меншігіне беру КСРО Жоғарғы Кеңесінің еркі. Бұл жай пікір алысу еді, — деп реңінен ашуының қайтқаны білінді. Сонысын пайдаланып мен халқымыздың «шешінген судан тайынбас» дегені есіме түсіп, пікірімді жалғастырдым. Никита Сергеевич, — дедім, — егер Жоғарғы Кеңес әр республиканың жерлерін жергілікті орындарсыз шеше беретін болса, КСРО-ның және ұлт республикаларының Конституцияларын жою керек қой. Ал, ол Конституцияларының заңдарында әр ұлт республикасы өзінің тарихи жеріне, ондағы табиғи байлығына өз меншігім деп пайдалануға құқығы бар. Оны өзгертуге ешкімнің, ешбір органның құқығы жоқ деп ойымда жүрген Ата Заңымызда жазылған баптардағы тұжырымды айттым. Сөзімді жалғастырып, егер бұл заңдармен санаспайтын жағдай туса, онда біз халықаралық заңды мекемелерге дейін шағым беруден де таймаймыз, ондай құқығымыз бар дедім. Бұл сөздерді менің өте тебіреніп, ыза кернеп тұрып айтқанымды жанымда отырған Қонаев та, алдымда отырған Хрущев та таңдана отырып тыңдағанын сездім. Біраздан кейін Хрущев Қонаевқа қарап, «сонымен бұл әңгіме осымен аяқталсын», — деді. Орыстардың: «Кешкі ойдан таңның тағылымы артық» дейтін нақыл сөзі бар, ертеңгі жиналысқа дайындалайық, дем алайық, — деп тұра жөнелді, соңынан біз де шықтық. Далаға шыққан соң Д.Қонаев маған: «Жүр, бәрібір дұрыс ұйқы болмас, аздап жүріп қайтайық», — деді. Көшенің шетімен жүріп келеміз, біраздан кейін тоқтап тұрып маған қарап: «Әй, Жүмеке-ай, жүрек жұтқан көзсіз батырсың-ау», — деді. Мен тұрып, маған берген бағаңның бірінші жартысын қабылдаймын, ал екінші жартысын қабылдай алмаймын дедім. Батыр көзсіз болмайды, ондай батыр отқа да, суға да түседі, одан не пайда? Бірақ мен елдің мүддесін қорғау үшін қияметке болса да дайынмын. Сонымен әңгімені тоқтатып, келіп дем алдық.

Келесі күнгі жиналыс бұрынғы күн тәртібі бойынша аяқталды. Хрущевты «Шортандыға» дем алуға шығарып салдық, Қонаев екеуміз Алматыға оралдық. Бір айдан кейін өзіміздің партиямыздың

кезекті пленумында ақыры «басқа жұмысқа ауысуына байланысты» деп мені орнымнан босатты. Оңтүстік Қазақстан облыстық Кеңесінің орынбасарлығына жіберілдім. Көп ұзамай менің орныма Қонаевтің өзін бекітті, ал оның орнына Қазақстан Компартиясының бірінші хатшысы болып И.Юсупов сайланды. Сөйтіп, деді Жұмекең күлімсіреп тұрып, біздің «Целинная эпопеямыз» осылай аяқталған болатын, — деп күрсінді» [7].

Иә, халқымызға тың игеру заманының әкелген зардабының белгілері әлі де алда ашыла бермек. Қаншама миллиондаған гектар жеріміз әумесерлікпен ойсыз жыртылып, шаңы аспанға шығарылды. Осынау берекесіздіктің кесірінен аз уақыттың ішінде жеріміздің құнарлығы 20–25 пайызға дейін құлдырап түсіп кетті. Ол аз дегендей, қаншама жеріміз жарамсыз болып, бұл күнде арамшөп басты. Енді ол өңірлердің байырғы бозын, бидайығын қалпына келтіру үшін әлі де 30–40 жылдай уақыт керек. Обалы кімге? Сұрауы кімнен?

Жұмабек Тәшеневтің Шымкент облаткомында істеген жылдары

1960 жылы желтоқсан айында КСРО Жоғарғы Кеңесінің кезекті сессиясы кезінде республика басшысы Дінмұхамед Қонаевты Компартия көсемі Никита Хрущев шақырып алып: «Тәшеневтің үстінен түскен арыз-шағым бастан асады. Шөптің басы жел тұрмаса қимылдай ма, тексеру олардың дұрыстығына көз жеткізеді. Егжей-тегжейін партиялық-ұйымдастыру бөлімінен білуіңізге болады. Оған республика Министрлер Кеңесінің төрағасы қызметі қиындау тиіп жүр. Жөнiл-желпiлеу жұмыс берiңiз», — дейдi [8].

Сонымен Жұмабек Тәшенев Мәскеудің айдауына жүрмегені үшін 1961 жылы Қазақстан Министрлер Кеңесінің төрағасы қызметінен босатылып, Шымкент облыстық Кеңесі төрағасының орынбасарлығына жіберілді.

Жұмекең сол облыста он төрт жыл бойы (1961–1975) орынбасарлық қызметін абыройлы атқарып, халықтың мүддесін ойдағыдай орындағаны үшін сый-құрметке бөленді, ақыры сол жерден Одақ дәрежесіндегі зейнеткерлікке шықты (1975 ж.).

Филология ғылымдарының докторы, профессор Сағындық Кенжебаев «Бәрі құрбан атамекен жолында» атты мақаласында [9] Ж.Тәшеневтің Шымкентте өткізген жылдарын былай суреттейді: «Шымкент облаткомында Жұмекең істеген жылдарда өтініш-тілектер ескерусіз қалған емес. Қала, дала еңбекшілері оған тоқтаусыз келетін. Сатылап өсіп, шыңға шыққан, жайсаң, жан-жақты. Оның мінезінен, жүріс-тұрысынан өткенді көкsep, ұнжырғасы түсу, не төрелік, пандық мінездерді ешкім көрген емес. Үлкенге де, кішіге де тиісті, тұрақты ізет көрсету оған тән әдет еді. Сондықтан да ол ел ағасы болып танылып, халық құрметіне бөленді. Бұл құрмет билеушілердің озбырлығын ойрандататын күдіретті күш, ердің елеулі емі. Қалың елдің ерге деген өлшемі, бағасы, билік қимылдарымен есептеспей-ақ дара, тәуелсіз, мығым тұрады. Оның қисыны неше түрлі. Бұны бірден түсіну қиын. Құрмет нарық емес, сый саудаланбайды. Халықтың ниеті, назары адамға ауса, оны көкке көтереді.

Шымкент еліне келгенде Жұмекең қырықтың ортасында еді. Ол кісі туралы «торға түскен айбарлы арыстан ғой, сабаз» деген сөздер жиі естілетін.

Көп оқып, көп білуді біржола кәсіпке айналдырған Жұмекең баспадан шыққан кітаптарын, мақалаларын, толып жатқан баяндама, сөздерін белгілі бір тәртіпке келтіріп, жүйелі еңбек жазуға кірісті. Соның арқасында 1962 жылы Мәскеуде экономика ғылымы саласы бойынша кандидаттық диссертация қорғады. Ғылыми кеңес бірауыздан дауыс берді».

Жұмекеңнің диссертациясы ғылыми монография ретінде жарық көрді: «Казахстан в братской семье народов СССР» (Алма-Ата: Казахское государственное издательство, 1960. — 230 с.) Бұған қоса ауыл шаруашылығы экономикасы тақырыбынан бірнеше кітаптар жазып шығарды.

Жұмабек Тәшеневке тоталитарлық заманның көрсеткен қысымы аз емес еді. Жиырма жылдай еңбектеніп жазған докторлық диссертациясын ақыры бекітпей тастады. Орталықтың, әсіресе ерікті тұсап, қанатты байлап, еркіндікке өріс бермеген өктемдігі — Жұмекеңнің жанына қатты батты, жүрегін сыздатып ауыртты.

Қалай күйзелмейсің? Қазақстанның өз байлығы өзіне толық бұйырмаса... Биліктің түпкі тізгінін қолына мықтап орап ұстаған Мәскеудегі өктем Орталық республика басшылығына ырық бермесе... Елдің жер астынан шығарылған кені, жер бетінен алған өнімі, малының еті, сүті, майы Жоғары Орталықтың әмірімен, Қазақстаннан тыс өлкелерге жөнелтіліп жатса... Республиканың тың жерлерінен өндірілген аса құнарлы күшті бидай, Мәскеудің наряды бойынша, Қазақстанның өз аудандарынан бұрын, алдымен Ресей облыстарына вагон-вагон болып тиеліп жіберілсе...

Осының бәрін көріп отырып, терістігін біле отырып, қалай үндемейсің?

Жүмекең 1986 жылы («Желтоқсан оқиғасына» 21 күн қалғанда) мәңгілікке аттанды. Кенеттен болған қаза жұртты қатты күңіретті. Тағы да үкімет тұтқасын ұстап отырғандар халқымен қоштасуға Жүмекеңнің мәйітін өзі басқарған аналитикалық орталық залына қойдырмады. Қоштасу мезіреті үйінде өтті. Әрі Тәшеневтің балаларына әкесін Алматыға апарып жерлеуге рұқсат берілмеді. Жүмекеңді жерлеуге туған-туысқандары, қызметтес жолдастары, ол кісіні білетіндер, ол туралы естігендер, қала, ауыл адамдары қатысты. Шымкент халқы табыт өтетін жолдың екі жағында иық тіресе тұрып, өз арысын соңғы сапарға шығарып салды.

Сөз түйіні

Қазақстанның бұрынғы бірінші басшысы болған Исмайыл Юсупов Жұмабек Тәшеневтің халық алдында атқарған еңбегін былай бағалайды: «В 60-х годах, во времена освоения целины, Хрущев, идя на поводу у некоторых людей, предполагал присоединить ряд северных областей Казахстана к России... Не нашелся никто иной, кто мог бы открыто противостоять Хрущеву, кроме Ташенева... Разве не прямо и бесстрашно Ташенева спасли и сохранили Казахстан от раздела? Ташенев был человеком очень открытым, душевным, с добрым сердцем, но за свою республику, за свой народ был готов ко всякой борьбе, ко всяким неожиданностям. Если он был, как говорит Кунаев, думающим только о себе, смог бы схватиться с таким диктатором, каковым в то время был Хрущев? По-моему, только такие отважные люди, как Ташенев, ничего не боясь могут один на один выйти на тяжелый бой. Твердые, решительные позиции Ташенева возымели свое и Хрущев этот вопрос заново не поднимал. Вот каких настоящих сынов-героев не должен забывать казахский народ» [10].

Жұмабек Тәшеневтің осындай адам айтса нанғысыз керемет ерлігін осы өзінің замандасы, кезінде оның негізгі оппоненттерінің бірі болған Исмайыл Юсуповтен артық қалай әділ суреттеуге болады.

Егер Жүмекең болмағанда, Ақмола Астана емес, әлдеқашан Ресейдің «Хрущевград» қаласы, Целиноград облысы болып кетуі айдан анық дүние еді ғой. Сондықтан да біздер Тәшеневтің тарихи тұлғасын өз дәрежесінде бағалай білуге тиіспіз [11].

Тәшенев сияқты біртуар тарлан тұлғаны Б.Момышұлы айтқан мына бір ауыз өлеңмен бағалауға болады:

*Қолбасшы болсаң сондай бол,
Жосылып жатқан жолдай бол.
Қайрат етер мезгілде,
Жүк көтерер нардай бол.
Ақыл айтар мезгілде,
Мың жасаған шалдай бол.*

Жүмекеңнің қазақ елінің тарихында өнегелі қасиеттерімен өз есімін қалдырған ірі тұлға екендігін халқына жасаған кез келген нақты істері дәлелдейді. Кең ауқымда ойлайтын, қалыптасқан қайраткер ретінде өзінің еліне, халқына адал қызмет етті. Сондықтан да халық жадында мәңгі сақталатындығы ақиқат.

Сөз соңында айтарымыз, Жұмабек Ахметұлы Тәшенев сияқты абзал ағамыздың сырға толы өмірін, қиын-қыстау жағдайдағы айнымас ар-намысын аңызға айналдыру кейінгі буынға аманат. Өйткені «Елімнің мүддесі үшін қияметке де дайынмын!» деген тарихи тұлға Жүмекеңнен Елінің де аяп қалары болмаса керек!

Әдебиеттер тізімі

- 1 Каренов Р.С. Тұғыры биік тұлғалар. — Алматы: Ғылым, 2003. — 275-б.
- 2 Қабышұлы Ф. Елге керек шындық // Ақ жол Қазақстан. — 2004. — 9 шілде. — № 27 (100).
- 3 Тілеуғазыұлы З. Оғлан (Ж.Тәшеневтің ерлігі, немесе қазіргі қазақ жері) // Жаңа Сарыарқа. — 2009. — № 5. — 7-б.
- 4 Қауымбаева А. Қазақстан жері Өзбекстанға қалай берілді? // Қазақ тарихы. — 2005. — № 5. — 102-б.
- 5 Кәкен А. Жұмабек Тәшенев // Егемен Қазақстан. — 2003. — 22 наур.
- 6 Есім Ф. Астана-Ақме / қоғам символы // Егемен Қазақстан. — 2009. — 30 маусым.
- 7 Елеусізов М. Ұмытылмас кездесулер // Жұлдыз. — 1998. — № 4. — 147,148-б.
- 8 Қонаев Д.А. Өтті дәурен осылай. — Алматы, 1992. — 200-б.
- 9 Кенжебаев С. Бәрі құрбан атамекен жолында: Қоғам қайраткері Жұмабек Тәшеневтің тағдыры осыны айқындайды // Азат. — 2004. — 17 қар. — № 42 (93).
- 10 Ганиев А. С чистотой помыслов. — Алматы: Казахстан-Арзу, 1997.
- 11 Кәрішал Асан Ата. Шынжырда өткен жолбарыс. (Жұмабек Тәшенев туралы толғау) // Жұлдыз. — 2003. — № 10. — 115-б.

Р.С.Каренов

Жумабек Ташенев — Кенесары двадцатого века (к 95-летию со дня рождения)

Дается оценка жизни и деятельности высоко одаренной и многогранной личности — Жумабека Ахметовича Ташенева, работавшего в свое время Председателем Президиума Верховного Совета, затем Председателем Совета Министров Казахской ССР. Литературным языком описывается, как свою кипучую энергию и организаторский талант, интеллектуальный потенциал и политическую смелость он направлял на развитие экономики и культуры страны, отстаивал территориальную целостность Казахстана. Обосновывается необходимость увековечивания заслуг этого выдающегося государственного и партийного деятеля перед страной, которой Ж.А.Ташенев всю сознательную жизнь служил верой и правдой.

R.S.Karenov

Zhumabek Tashenov - Kenesary twentieth century (the 95th anniversary)

It is given estimation to life and activity of a highly gifted and polyhedral personality — Zhumabek Ahmetovich Tashenev, who worked in due course by Chairman of the Presidium of the SUPREME SOVIET, then Chairman of the Council of Ministers of the Kazakh SSR. The literary language is described, as its ebullient energy and organizational talent, intellectual potential and political boldness, he directed on development of the economy and cultures of the country, defended territorial wholeness of Kazakhstan. It is motivated need of immortalizing the merits of this prominent state and party figure before the country, which Zh.A. Tashenev served the faith and truth.

ӘОЖ 821.512.122:82-1

Ж.А.Рүстемова, М.Қ.Медеубаева

*Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті;
№ 18 жалпы білім беретін орта мектеп, Қарағанды*

XX ғасыр басындағы қазақ ақын-жазушылары және Абай, Ыбырай дәстүрлері

Мақалада XX ғасыр басындағы қазақ балалар поэзиясындағы Абай, Ыбырай салған дәстүр көріністері қарастырылды. Авторлар сондай-ақ ағартушы-ақындардың шығармаларындағы тақырыптық, идеялық, композициялық үндестіктер мәселесіне назар аударды.

Кілтті сөздер: XX ғасыр басы, қазақ ақын-жазушылары, өнер-білімге шақыру, оқуға шақыру, басты тақырып, аралас буынды өлшем, философиялық астар, үгіт-насихат сарыны, аударма өлең, идеялық сабақтастық, тақырыптық үндестік, бейнелеу құралдары, көркемдік әдіс-тәсілдер.

XX ғасыр басындағы қазақ ақын-жазушыларының, атап айтатын болсақ, А.Байтұрсынов, М.Дулатов, Ж.Аймауытов, М.Жұмабаев, М.Ж.Көпеев шығармаларында Абай мен Ыбырай салған арна-дәстүрлердің анық көрінісі бар. Өнер-білімге, оқуға шақыру XX ғасыр басында жанр біткенге басты тақырып ретінде желі болып тартылды. М.Дулатовтың 7–8 аралас буынды өлшеммен жазылған «Мектепке» (1911) және «Мектептен» (1911) өлеңдерінде қыс мезгілінің құбылыстары оқушы бала тірлігімен астастырыла беріледі. Әдетте, мектепке, оқуға шақыру күзбен байланыстырылса керек еді. Ал бұл өлеңдердің объектісі — қыс.

*Ашық күнде жарқырап,
Жаңа жауған жатыр қар.
Домбықтырып беттерін
Адамдардың тұр ызғар.*

Өлеңде автор қыстың ажарлы келбетін суреттеуден оның қытымыр мінезін баяндауға жедел ойысады. Мұның себебі өлеңнің философиялық астарында жатқан сияқты.

*Жатырсыңдар неге ұйықтап?
Күн шығып қалды, балалар.*